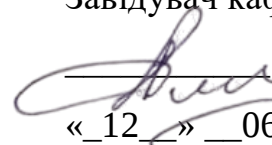

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Навчально-науковий гуманітарний інститут

Кафедра Психології

«Допущений до захисту»

Завідувач кафедри

 Карсканова С.В.
«_12_» __06_____ 2025 р.

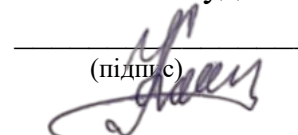
КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття рівня вищої освіти «бакалавр»

зі спеціальності 053 «Психологія»

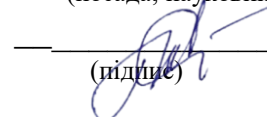
**на тему «ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА МОРАЛЬНИХ
ПЕРЕКОНАНЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ»**

Виконав: студент групи 4551з

 Котко С.В.
(підпис)

Керівник роботи:

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології,
філософії та соціально-
гуманітарних дисциплін
(посада, науковий ступень вчене звання)

 Чугуєва І.Є.
(підпис)

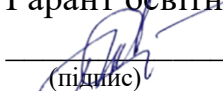
Миколаїв 2025 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Навчально науковий гуманітарний інститут

Кафедра психології
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Гарант освітньої програми

(підпис) Чугуєва І.Є.
«5» 02 2025 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»**

Студента **Котко Стелли Володимирівни**

1. Тема роботи: **«Психологічна структура моральних переконань майбутніх психологів»**

Керівник роботи канд. психол. наук, доцент Чугуєва Інна Євгенівна
Затверджені наказом ректора №148-уч від «3» лютого 2025 року

2. Термін подання роботи: 3.06.2025.

3. Вихідні дані по роботі: спеціальна наукова і методична література та інші матеріали з психології, передовий практичний досвід.

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів):
Уявлення студентів про майбутню професію як чинник психологічної готовності до професійної діяльності. Емпіричне дослідження уявлення студентів про майбутню професію.

5. Перелік презентаційних матеріалів: презентація доповіді по роботі у форматі Microsoft Power Point загальною кількістю 11 слайдів, з висвітленням таких питань як об'єкт предмет, мета і завдання роботи (2 слайди), використані методи емпіричного дослідження (1 слайд), теоретичні узагальнення з теми дослідження (2 слайди), результати емпіричного дослідження, їх демонстрація (рисунки, таблиці), аналіз та інтерпретація (5 слайдів), висновки (1 слайд).

6. Дата видачі завдання 5 лютого 2025 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

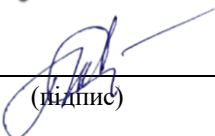
Номер	Назва етапів роботи	Терміни виконання етапів роботи	Примітка
1.	Формулювання теми роботи	01.01.2025	
2.	Опрацювання літератури з теми дослідження. Визначення мети, завдань, об'єкта, предмета дослідження.	10.01.2025	Список використаної літератури має включати не менше 30 позицій (передусім сучасні актуальні із яких не менше 25% - за останні п'ять років).
3.	Написання вступу. Визначення методів і бази дослідження.	15.01.2025	Вступ (обсяг 3 – 4 сторінки)
4.	Написання Розділу 1. Подання на перевірку	15.02.2025	Розділ 1. (14-16 сторінок)
5.	Підготовка та проведення емпіричного дослідження.	31.01.2025 - 28.03.2025	
6.	Статистична обробка отриманих результатів	01.04.2025- 07.04.2025	
7.	Написання Розділу 2. Подання на перевірку	10.04.2025	Розділ 2 (20-26 сторінок)
8.	Оформлення тексту роботи. Подання керівнику на перевірку.	15.04.2025	Загальний обсяг основного тексту роботи 40 – 50 сторінок.
9.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	01.06.2025	
10.	Опрацювання зауважень і виправлення недоліків	09.06.2025	
11.	Подання роботи для перевірки на академічну доброчесність	10.06.2025	
12.	Подання кваліфікаційної роботи на рецензування	15.06.2025	
13.	Захист роботи	16.06.2025- 20.06.2025	

Студент

(підпис)

Котко С.В.

Керівник роботи

(підпис)

Чугуєва І.Є.

АНОТАЦІЯ

У кваліфікаційній роботі представлено теоретичні основи та емпіричне дослідження моральних переконань майбутніх психологів. Проведено аналіз сучасних підходів до вивчення даної проблематики з використанням надійних психодіагностичних методик та методів математичної статистики для підтвердження достовірності отриманих результатів.

Ключові слова: переконання, моральні переконання, ціннісні орієнтації особистості, моральні якості особистості.

Котко, С. В. Психологічна структура моральних переконань майбутніх психологів: кваліфікаційна робота бакалавра зі спеціальності 053 «Психологія». Миколаїв : НУК ім. адм. Макарова, 2025. 44 сторінки.

ANNOTATION

The qualification work presents theoretical foundations and empirical research on the moral beliefs of future psychologists. An analysis of modern approaches to studying this issue is carried out using reliable psychodiagnostic techniques and methods of mathematical statistics to confirm the reliability of the results obtained.

Keywords: beliefs, moral beliefs, value orientations of the individual, moral qualities of the individual.

Kotko, S. V. Psychological structure of moral beliefs of future psychologists: bachelor's qualification work in specialty 053 "Psychology". Mykolaiv: Admiral Makarov National University of Shipbuilding. 2025. 44 pages.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ МОРАЛЬНИХ ПЕРЕКОНАНЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	6
1.1. Сутність і структура моральних переконань у психології особистості.....	6
1.2. Моральні орієнтації та цінності в професійній підготовці психолога.	14
1.3. Фактори формування та розвитку моральних переконань в юнацькому віці	17
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОРАЛЬНИХ ПЕРЕКОНАНЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	25
2.1. Організація і програма дослідження психологічних особливостей моральних переконань майбутніх психологів.....	25
2.2. Результати дослідження психологічних особливостей моральних переконань майбутніх психологів	26
2.2.1. Результати дослідження альтернативних рис особистості за функціями якостей добра і зла за методикою «ДОБРО-ЗЛО» Л. Попова, А. Кашина.....	28
2.2.2. Результати дослідження моральних утворень за методикою «Мое розуміння особистісних якостей людини» апробована І. Булах.....	30
2.2.3. Результати дослідження ціннісних орієнтацій за тестом- опитувальником «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча.....	35
ВИСНОВКИ.....	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	41

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне суспільство пред'являє високі морально-етичні вимоги до фахівців у сфері психології. Майбутні психологи не лише повинні володіти професійними знаннями, а й мати сформовані моральні переконання, які забезпечують етичність взаємодії з клієнтами, колегами, суспільством. Вивчення психологічної структури моральних переконань студентів-психологів дозволяє вчасно діагностувати рівень їх моральної зрілості та розвивати етичну рефлексію, що робить тему дослідження актуальною та соціально значущою.

Підготовка психологів у закладах вищої освіти України включає вивчення філософських, етичних, соціально-психологічних і спеціально-професійних дисциплін, однак недостатньо уваги приділяється формуванню глибоких моральних переконань як інтегративного особистісного утворення. Часто майбутні фахівці володіють необхідними знаннями, але в критичних ситуаціях можуть виявити неетичну поведінку, що свідчить про несформованість внутрішньої моральної позиції. Це особливо небезпечно у сфері психології, де об'єктом впливу є інша людина з її переживаннями, проблемами та вразливістю.

Вивчення психологічної структури моральних переконань дозволяє глибше зрозуміти механізми формування професійної етики психолога. Актуальність обраної теми зумовлена потребою суспільства у висококваліфікованих, морально зрілих фахівцях, здатних до саморефлексії, відповідального вибору та гуманного ставлення до клієнта.

Зважаючи на стратегічну важливість людського ресурсу у сфері охорони психічного здоров'я, актуальність теми також зумовлена необхідністю розробки дієвих психодіагностичних інструментів для оцінювання рівня сформованості моральних переконань у студентів-психологів. Це дозволить не лише здійснювати моніторинг етичного розвитку майбутніх фахівців, а й

своєчасно виявляти ризики професійної деформації, профілакувати цинізм, емоційне вигорання, байдужість до клієнтів.

Таким чином, дослідження психологічної структури моральних переконань майбутніх психологів є важливим як у теоретичному, так і в прикладному аспектах. Воно дає змогу не лише поглибити наукове розуміння морального розвитку особистості у професійній освіті, а й сприяти побудові ефективних програм морально-етичного виховання у вищій школі. Актуальність теми зумовлюється викликами сучасного суспільства, потребами системи освіти та соціальним запитом на морально відповідальних, гуманістично орієнтованих психологів-практиків.

Об’єкт дослідження: моральна свідомість особистості.

Предмет дослідження: психологічна структура моральних переконань майбутніх психологів.

Мета дослідження: визначити психологічну структуру моральних переконань майбутніх психологів та охарактеризувати її компоненти, динаміку формування і зв’язок з професійним становленням.

Теоретико-методологічна основа дослідження складають положення гуманістичної та когнітивної психології (К. Роджерс, А. Маслоу, Ж. Піаже);

Теорії морального розвитку (Л. Кольберг, Дж. Гіббс);

Психологічні концепції особистості (С. Рубінштейн, О. Леонтьєв);

Засади професійної етики психолога (Етичний кодекс психолога України, APA Ethics Code).

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз наукової літератури за темою дослідження, синтез, узагальнення, систематизація; *емпіричні* – методика «Дослідження особистісних рис за функціями якостей добра і зла» Л. Попова, А. Кашина, методика «Моє розуміння особистісних якостей людини» І. Булах, тест-опитувальник «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча; *метод статистичної обробки результатів* дослідження – непараметричний критерій Пірсона, який застосовується для перевірки статистичної значущості результатів на вибірках 30 і більше досліджуваних осіб.

Експериментальна база дослідження: студенти 1-4 курсів спеціальності Психологія Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова денної та заочної форм навчання, вимірювання проводилися методом он-лайн тестування.

Наукова новизна дослідження: визначено структурні компоненти моральних переконань майбутніх психологів.

Практична значущість дослідження: результати можуть бути використані у практиці викладачів психології, кураторів, професійних орієнтаторів для розробки програм морального виховання та етичної підготовки студентів психологічних спеціальностей. Також можливе використання матеріалів у курсах з етики професійної діяльності.

Структура наукової роботи складається зі вступу, 2-х розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (містить 37 найменувань, з них 4 англійською мовою). Обсяг роботи складає 40 сторінок тексту, в якому міститься 8 таблиці та 2 рисунки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ МОРАЛЬНИХ ПЕРЕКОНАНЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

1.1. Сутність і структура моральних переконань у психології особистості

У психології особистості моральні переконання розглядаються як ключовий компонент моральної свідомості, що виконує роль внутрішнього регулятора поведінки, формує систему цінностей і впливає на міжособистісні взаємодії [24]. Їхня сутність полягає в суб'єктивному переживанні моральної правоти, що ґрунтується на уявленнях про добро і зло, справедливість, обов'язок і відповідальність [8]. Вони не є просто наслідком соціального впливу чи нормативного тиску — навпаки, моральні переконання функціонують як автономна, часто емоційно насичена складова особистості, що задає вектор поведінкових реакцій навіть всупереч зовнішнім умовам [11].

Порівняно з поглядами, що мають ситуативний або адаптивний характер, моральні переконання мають глибший характер, набуваючи форми внутрішнього зобов'язання. Вони часто сприймаються особистістю як універсальні моральні істини, що не потребують зовнішнього обґрунтування [25]. Їх інтенсивність проявляється в емоційній забарвленості, тенденції до категоричності та здатності впливати на дії навіть у ситуаціях ризику чи конфлікту [19]. Саме тому моральні переконання можуть слугувати джерелом як просоціальної активності (волонтерство, громадська участь), так і соціальної поляризації, особливо за умов ціннісного конфлікту між групами [22].

Структура моральних переконань у психології особистості не є статичною чи одномірною — вона має складну, багаторівневу будову, яка поєднує різні аспекти внутрішнього світу людини. Вітчизняна наукова традиція, спираючись як на загальнонаукові принципи системності й цілісності, так і на емпіричні дослідження, сформувала кілька підходів до опису структури моральної свідомості та, зокрема, моральних переконань [1].

Один із базових і найбільш поширених підходів — це чотирикомпонентна модель, що охоплює чотири основні складові: моральне пізнання, моральну емоцію, моральне судження та моральну поведінку [10].

Моральне пізнання, згідно з цим підходом, виступає початковою ланкою у формуванні переконань. Воно передбачає здатність осмислювати моральні явища, розуміти етичні норми, оцінювати вчинки з точки зору добра і зла [13]. Саме на цьому етапі особистість засвоює загальноприйняті моральні уявлення, трансформуючи їх у власну систему уявлень. Цей процес тісно пов'язаний із моральним розвитком у дитинстві та юності, коли особистість активно інтеріоризує моральні категорії в контексті соціального досвіду [10].

Моральна емоція, друга складова, виявляється у переживанні таких почуттів, як сором, вина, обурення, гордість за морально схвалювану поведінку. Вона виконує роль емоційного каталізатора, що сприяє не лише актуалізації моральних переконань, але й збереженню їх сталості у свідомості. Як зазначають деякі дослідники, саме емоційна насиченість моральних переконань пояснює їхню здатність мотивувати дії, навіть якщо ці дії йдуть у розріз із особистими інтересами [19].

Моральне судження, своєю чергою, репрезентує когнітивно-емоційну інтеграцію попередніх етапів. Воно полягає в оцінці моральної ситуації, формуванні власної позиції щодо неї, а також прийнятті рішень про те, яка поведінка є морально виправданою. Цей компонент тісно пов'язаний із рівнем моральної зрілості особистості, здатністю до моральної рефлексії, врахуванням контексту та наслідків прийнятого рішення [11].

Останній компонент — моральна поведінка — є зовнішнім проявом внутрішньої моральної структури. Саме на цьому рівні переконання трансформуються у конкретні дії: допомогу іншим, дотримання норм, громадянську активність, відмову від аморальних вчинків. Поведінковий аспект є критично важливим, оскільки засвідчує не лише наявність моральних уявлень, а й їхню реальну значущість для особистості [6].

Паралельно з чотирикомпонентною моделлю у вітчизняній психології набула поширення й інша концептуалізація, згідно з якою структура моральної самосвідомості включає когнітивний, емоційно-ціннісний, світоглядний і поведінковий компоненти. Кожен із компонентів структури моральних переконань виконує специфічну функцію в загальній системі моральної самосвідомості особистості. Їхнє узгоджене функціонування забезпечує стабільність моральної позиції, стійкість у ціннісних орієнтаціях та послідовність у поведінці [12].

Когнітивний компонент є фундаментом моральної свідомості. Він охоплює знання про моральні норми, принципи, категорії добра і зла, справедливості, відповідальності, а також переконання, сформовані на основі особистого досвіду, соціалізації та навчання [1]. Особливої ваги набуває здатність до моральної рефлексії — осмислення власної поведінки, аналіз моральних дилем, вміння співвідносити свої вчинки з етичними стандартами [11]. На цьому рівні моральність постає як інтелектуальна конструкція, що ґрунтується на узагальненому соціальному й особистісному досвіді. Саме когнітивний компонент визначає, наскільки усвідомленими є моральні переконання, чи спираються вони на знання або ж є продуктом сліпого наслідування [6].

Емоційно-ціннісний компонент забезпечує емоційну зарядженість моральних уявлень. До нього належать моральні почуття (совість, сором, провина, гордість, гідність), емпатія, здатність емоційно реагувати на морально значущі ситуації [19]. Саме завдяки цьому компоненту моральні переконання набувають внутрішньої сили та здатності мотивувати поведінку. Наприклад, почуття провини після аморального вчинку може стати поштовхом до самовдосконалення, а переживання справедливого гніву — стимулом до захисту прав інших. Емоційна насиченість моральних переконань забезпечує їхню сталість і пріоритетність перед іншими мотиваційними утвореннями, зокрема прагматичними інтересами чи зовнішніми заохоченнями [16].

Світоглядний компонент репрезентує інтеграційний рівень моральної свідомості. Він формує цілісну систему моральних уявлень, яка вписується в загальний світогляд особистості — тобто у спосіб бачення себе, інших і світу крізь призму етичних категорій [29]. Завдяки цьому компоненту людина спроможна займати моральну позицію не ситуативно, а системно — тобто мати послідовну установку щодо таких явищ, як гідність, свобода, добро, зло, межі допустимого, соціальна відповідальність тощо. Саме світоглядний рівень визначає глибину моральних переконань, їхню автономність від зовнішніх авторитетів та стійкість у контексті складних моральних виборів [24]. Він також забезпечує зв'язок між моральними переконаннями й особистісною ідентичністю, тобто розумінням себе як моральної істоти, відповідальної за свої дії.

Поведінковий компонент є зовнішнім виявом попередніх трьох. Його суть полягає в реальному моральному виборі, в умінні діяти відповідно до власних переконань, контролювати імпульси, виявляти етичну стійкість у складних чи спокусливих ситуаціях [20]. До цього компоненту належать прояви морального самоконтролю, саморегуляції, здатності до моральної дії в умовах протидії або невизначеності. Наприклад, відмова від неправомірної вигоди, активна допомога нужденним, послідовність у дотриманні обіцянок — усе це приклади реалізації поведінкового компонента моральних переконань. Саме цей рівень дозволяє верифікувати щирість моральних переконань: якщо вони не виявляються у вчинках, то залишаються лише теоретичними чи декларативними [22].

Кожен із зазначених компонентів, хоча й має власну функціональну специфіку, не існує ізольовано. Між ними спостерігається тісна взаємозалежність. Наприклад, високий рівень моральної рефлексії (когнітивний компонент) без підтримки з боку емоційної сфери може не призвести до реальних змін у поведінці [23]. І навпаки — сильна емоційна реакція без належного осмислення може залишитися імпульсом, що швидко згасає. Збалансований розвиток усіх чотирьох компонентів є необхідною

умовою формування стійких, внутрішньо мотивованих і зрілих моральних переконань [30].

У психологічній практиці така структура дає змогу глибше діагностувати рівень морального розвитку, виявляти зони внутрішнього конфлікту або моральної дезінтеграції, а також будувати ефективні програми морального виховання або психокорекції [15]. Вона також пояснює, чому моральні вчинки можуть бути неочікуваними або суперечливими: при домінуванні одного з компонентів над іншими може порушуватись баланс між знанням, емоцією, позицією та дією [24]. Тому цілісний підхід до моральної структури переконань залишається ключовим для розуміння як індивідуальної моральності, так і її соціальних проявів.

Формування моральних переконань пояснюється низкою теоретичних моделей. Серед сучасних концепцій особливе місце займає інтегрована теорія моральних переконань (Integrated Theory of Moral Convictions, ITMC), яка акцентує на чотирьох характеристиках морального переконання: універсальність, автономність, емоційна інтенсивність і нетерпимість до альтернативних позицій [35]. Теорія охоплює низку гіпотез, серед яких модель захисту цінностей, гіпотеза незалежності від авторитету, гіпотеза «лакмусового папірця» (тобто здатності морального переконання однозначно визначати ставлення до певного питання) та гіпотеза ролі емоцій. У межах цієї моделі пояснюються як альтруїстичні, так і конфліктогенні поведінкові патерни [34].

Іншим напрямом є аналіз політичних орієнтацій у контексті моральних переконань. Дослідження свідчать, що моральні переконання лібералів і консерваторів формуються під впливом різних моральних мотивів: соціальна справедливість для перших і соціальний порядок — для других [36]. Така диференціація пояснює, чому різні соціальні групи можуть однаково сильно відстоювати протилежні погляди, вважаючи їх єдино морально правильними.

Окрему увагу в сучасній психології приділено впливу медіа на формування моральних переконань. Показано, що емоційно насичені фрейми

— особливо епізодичні, тобто ті, що апелюють до конкретних випадків і людських історій — мають більший вплив на моральні судження, ніж аналітичні або тематичні матеріали [37]. Саме через емоційний резонанс споживачі медіа можуть інтеріоризувати моральні оцінки як особисті переконання [19].

Ще одним чинником є так звані «моральні шоки» — сильні події, що змінюють етичну перспективу особистості, запускаючи переоцінку цінностей та формування нових переконань. Такий вплив часто супроводжується глибокими емоційними переживаннями й сприяє переходу від пасивної моральної позиції до активної [28].

Водночас моральні переконання не завжди функціонують у відриві від прагматичних міркувань. Наприклад, негативне ставлення до видобутку корисних копалин може змінюватися при високій сприйнятій економічній вигоді від цієї діяльності. Це свідчить про складну взаємодію між моральними уявленнями, емоціями та раціональними оцінками [34].

Питання становлення моральних переконань активно досліджувалося як у світовій, так і в українській психологічній традиції. У контексті сучасної етичної парадигми особлива увага приділяється аналізу складових моральної свідомості, умов її формування, а також механізмам внутрішньої регуляції поведінки на основі моральних засад [1]. Серед дослідників, які вивчали когнітивний аспект моральності, варто відзначити праці українських учених, зокрема О. Раєва й О. Титаренко, які зробили значний внесок у опис структурної організації моральної свідомості, підкреслюючи її зв'язок з розвитком пізнавальних процесів, здатністю до аналізу етичних ситуацій та морального вибору [22].

У вивченні емоційно-ціннісного компонента моральності значний внесок зроблено К. Ізардом, який розглядав емоції як основу моральних переживань і стверджував, що моральні почуття (совість, вина, сором, емпатія) формуються на базі базових афективних реакцій [35]. В українській психології цю лінію продовжив М. Савчин, який акцентував увагу на моральній

чутливості як ознаці зрілості особистості [22]. Водночас В. Демиденко розглядав емоційно-ціннісний компонент як ключовий у процесі морального виховання, адже саме переживання моральних смислів надає цінностям особистісної значущості [16].

Поведінковий аспект моральності тісно пов'язаний з концептом морального самоконтролю. Цей напрям особливо ґрунтовно представлений у працях С. Анісімова та М. Боришевського. С. Анісімов описував механізми саморегуляції поведінки через моральні імперативи, що стають внутрішнім стандартом дій. М. Боришевський розглядав моральні переконання як внутрішню структуру особистості, що активізується в ситуаціях морального вибору. Він підкреслював, що лише в умовах особистісного зростання можливе перетворення зовнішніх норм на внутрішні переконання, які виконують регулятивну функцію [15].

Розвиток моральної рефлексії — ще один важливий аспект морального становлення. У цьому контексті праці Р. Павелківа заслуговують на окрему увагу. Автор наголошував, що моральна рефлексія не зводиться лише до усвідомлення етичних норм, а включає здатність критично осмислювати власні вчинки, мотиви та їх відповідність прийнятим моральним ідеалам. Відповідно, рівень моральної рефлексії можна вважати індикатором етичної зрілості особистості [19].

Також актуальним є внесок Л. В. Клочек і Ю. М. Дубовик, які досліджували механізми морального виховання, зокрема в освітньому процесі. Вони звертали увагу на роль педагогічного впливу, моделювання моральних ситуацій і створення середовища, що стимулює етичну активність [30]. У свою чергу, З. М. Діхтяренко у своїх працях аналізувала моральні відносини у суспільстві, їхній вплив на формування індивідуальної системи переконань і цінностей. Вона розглядала мораль не лише як особистісний феномен, а як елемент культурного і соціального контексту, що безпосередньо впливає на становлення особистості фахівця гуманітарного профілю [29].

Таким чином, сучасна психологічна наука пропонує багатовимірне бачення процесу формування моральних переконань, де кожен структурний компонент (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий, світоглядний) вивчається крізь призму особистісного розвитку, етичної рефлексії й соціального впливу. Українська академічна традиція відіграє вагомую роль у розвитку цього напрямку, пропонуючи власні теоретичні моделі та емпіричні підтвердження складності й багатовимірності моральної самосвідомості.

1.2. Фактори формування та розвитку моральних переконань в юнацькому віці

Формування моральних переконань у юнацькому віці є складним і багаторівневим процесом, який відбувається на перетині впливів соціального середовища, освітніх інституцій, особистого досвіду та психологічної зрілості. У цей період відбувається активне становлення світогляду, переоцінка раніше засвоєних норм, осмислення власної ідентичності та місця в суспільстві. Саме в юності закладається основа стійкої моральної орієнтації, що в майбутньому визначатиме здатність особистості діяти відповідально, гуманно й принципово [13].

Освітнє середовище, у якому перебуває молодь, є одним із найпотужніших чинників цього процесу. В умовах школи, коледжу або університету юнаки щодня взаємодіють із соціальними моделями, що формують моральні уявлення: як через навчальний зміст, так і через практики співпраці, обговорення, колективної відповідальності. Суттєвий вплив мають учителі й викладачі, особливо ті, хто не лише транслює моральні цінності, а й демонструє їх у щоденній взаємодії. Атмосфера безпеки, взаємоповаги, відкритості до діалогу сприяє розвитку моральної саморегуляції та рефлексії [21].

Важливим фактором є також вплив групи однолітків. У юнацькому віці значущість референтної групи різко зростає, а процеси наслідування, підтримки або, навпаки, конфлікту зі спільнотою можуть як стимулювати розвиток моральних переконань, так і ускладнювати цей процес. Молодь активно переймає моделі взаємодії, реагує на оцінки з боку однолітків, намагається адаптуватися до групових норм або знайти свій моральний голос у полікультурному середовищі [22].

Не менш вагомим джерелом морального розвитку є особистий досвід. Проживання ситуацій вибору, зіткнення з несправедливістю, участь у волонтерських, соціально значущих активностях, осмислення помилок і

наслідків власних вчинків формують внутрішню потребу у ціннісній стабільності. Через переживання й рефлексію формується здатність до самостійного морального судження, що поступово замінює зовнішній контроль на внутрішній [10].

Особливу увагу слід звернути на культурні й національні контексти. У суспільствах, які переживають трансформації, війни, соціальні потрясіння, як-от в Україні, моральні орієнтири проходять серйозну перевірку на автентичність і стійкість. У цьому контексті традиції, національна пам'ять, мова, релігійні цінності виступають як стабілізуючі чинники формування морального світогляду. Вони дозволяють зберегти тяглість між поколіннями, підтримують ідентичність та духовну єдність [33].

Засоби масової інформації та соціальні мережі також мають амбівалентний вплив. З одного боку, вони надають доступ до різноманітних цінностей, знайомлять молодь із прикладами героїзму, гуманізму, суспільного служіння. З іншого — створюють ризики споживчого ставлення до моральних норм, знецінення традицій, гіперідентифікації з антисоціальними зразками. В умовах надмірної кількості інформації формується поверхневність у моральному сприйнятті, що потребує розвитку критичного мислення та медіаграмотності [29].

Індивідуально-психологічні чинники — ще один пласт, що забезпечує глибину переконань. Стійка самооцінка, високий рівень рефлексивності, мотивація до саморозвитку та автономність у прийнятті рішень — це ті риси, які сприяють розвитку неформального, осмисленого морального судження. Юнаки з розвиненою емоційною стабільністю краще витримують соціальний тиск і здатні діяти відповідно до власних цінностей [19].

Узагальнюючи, формування моральних переконань у юнацькому віці залежить від сукупності взаємопов'язаних чинників, які представлені нижче у таблиці.

Табл. 1.1.

Основні фактори формування моральних переконань у юнацькому віці

Фактор	Зміст
Вікові та психологічні особливості	Сенситивність до моральних впливів; когнітивний розвиток; потреба в ідентичності
Сімейне виховання	Моральний клімат сім'ї, стиль спілкування, наявність етичних моделей у батьків
Освітнє середовище	Виховні практики, роль учителя, педагогічна підтримка, соціально-творче середовище
Група однолітків	Соціальна динаміка, еталони поведінки, роль неформальних лідерів, механізми підтримки
Особистий досвід	Проживання морально значущих ситуацій, помилки, рішення, участь у соціальній активності
Саморефлексія	Усвідомлення мотивів, оцінка власної поведінки, розвиток внутрішнього контролю
Культурно-національні чинники	Традиції, мова, національні герої, історична пам'ять, патріотичне виховання
Релігійні переконання	Духовні цінності, виховання через релігійні громади, моральні імперативи
Засоби масової інформації	Позитивні й негативні моделі, формування ідеалів, ризик знецінення моралі
Індивідуально-психологічні передумови	Самооцінка, емоційна стабільність, мотивація, рефлексивність, резильєнтність

Отже, формування моральних переконань у юнацькому віці є багатофакторним процесом, у якому переплітаються соціальні, культурні, освітні та особистісні впливи. Освітнє середовище виступає ключовим чинником, що не лише передає знання, а й створює простір для морального зростання через взаємодію з педагогами, однолітками, участь у морально-орієнтованих практиках і рефлексивних досвідах. Соціальне оточення та культурно-національні цінності задають рамки морального простору, в якому юнак навчається розрізняти, переосмислювати й приймати етичні норми як власні переконання. Саморефлексія і особистий досвід — це внутрішні механізми, що перетворюють зовнішній вплив на внутрішню моральну позицію.

Усе це дозволяє говорити про моральні переконання не як про стабільну задану структуру, а як про динамічну систему, що розвивається в контексті життєвої активності, соціальних зв'язків і особистісного становлення. Вони закладають основу для відповідального ставлення до себе, інших і суспільства, що особливо актуально в умовах соціальних змін, війни, моральної поляризації та кризи довіри.

1.3. Моральні орієнтації та цінності в професійній підготовці психолога

Моральні орієнтації та цінності відіграють ключову роль у професійній підготовці майбутнього психолога, формуючи етичну основу його діяльності та сприяючи становленню професійної ідентичності. У сучасному освітньому процесі їх розуміють як інтегровану систему уявлень, переконань і установок, що визначають ставлення особистості до моральних норм, ідеалів, відповідальності та поведінки [30].

Зміст моральних орієнтацій ґрунтується не лише на засвоєнні етичних норм, але й на їх глибокому особистісному переосмисленні, що відбувається в контексті професійного навчання, саморефлексії та досвіду взаємодії з іншими людьми [31]. Структурно моральні орієнтації поділяються на кілька взаємопов'язаних компонентів: когнітивний, емоційно-ціннісний, світоглядний та поведінковий. Кожен з них виконує свою функцію у становленні моральної зрілості психолога [22].

Структура моральних орієнтацій у професійній підготовці психолога базується на комплексній інтеграції кількох ключових складників, кожен з яких виконує унікальну функцію у формуванні етичної свідомості майбутнього фахівця. Така структура не є однорідною: вона поєднує інтелектуальні, емоційні, світоглядні та поведінкові ресурси особистості,

забезпечуючи не лише знання моральних принципів, а й реальну здатність жити відповідно до них у професійному середовищі [24].

Когнітивний компонент моральної орієнтації охоплює не тільки знання основ етики, а й глибоке розуміння моральних категорій, таких як добро, справедливість, гідність, свобода та відповідальність. У межах професійної освіти психолога цей компонент передбачає освоєння положень професійного етичного кодексу, норм конфіденційності, принципів ненасильницької взаємодії та стандартів доброчесності. Ключовим аспектом виступає здатність не лише механічно відтворювати моральні норми, а й здійснювати їх аналітичне осмислення у конкретних професійних ситуаціях, тобто моральне мислення. Наприклад, у випадку зіткнення цінностей клієнта та фахівця психолог повинен уміти виявити етичну колізію, оцінити її з урахуванням професійних стандартів і знайти морально виправданий шлях взаємодії. Це вимагає розвитку рефлексивного і критичного мислення, здатності до оцінки моральних ризиків і прогнозування наслідків прийнятих рішень [20].

Емоційно-ціннісний компонент є важливою психологічною опорою для формування сталих моральних переконань. Він включає спектр моральних почуттів — сором, провину, гідність, співчуття, відразу до несправедливості — які забезпечують глибинне переживання моральних норм як особистісно значущих [17]. Особливе місце належить емпатії, що виступає базовим професійним ресурсом психолога, адже дозволяє не лише зрозуміти, а й розділити емоційний стан іншої людини. Наявність емоційно-ціннісного реагування на моральні ситуації сприяє інтеграції етичних норм у внутрішній світ особистості, їх перетворенню з формальних знань на життєві принципи [32]. Здатність емоційно переживати несправедливість, радіти добру чи відчувати внутрішній спротив аморальним діям є маркером зрілого морального розвитку. Емоційна стійкість та етична чутливість утворюють той психологічний фон, на якому реалізується глибина моральної відповідальності за прийняті рішення.

Світоглядний компонент формує основу моральної ідентичності майбутнього психолога — його здатності сприймати мораль як системну реальність, де кожне рішення та дія мають сенс у ширшому контексті людської гідності, суспільної користі та культурної спадщини [11]. Усвідомлення себе як носія моральної позиції в суспільстві та професії є необхідною умовою формування цілісної особистості. Світоглядний рівень охоплює інтерналізацію моральних ідеалів — гуманізму, справедливості, недискримінації — і їх проєкцію на професійне поле. У результаті у майбутнього психолога формується моральна автономія, яка дозволяє не залежати від зовнішнього тиску або формального виконання інструкцій, а діяти згідно з особисто прийнятою системою цінностей [34]. Цей компонент також забезпечує сталість професійної етики у випадках, коли не існує однозначних відповідей, а рішення потребує глибокого внутрішнього усвідомлення власної моральної відповідальності.

Поведінковий компонент є найбільш очевидним показником сформованості моральних орієнтацій, адже виявляється в реальних діях, а не в теоретичних уявленнях. Він охоплює такі аспекти, як здатність дотримуватись конфіденційності, уникати конфлікту інтересів, відмовлятися від маніпулятивних практик, виявляти відповідальність за результати взаємодії з клієнтом [8]. Особливе значення має здатність до морального самоконтролю — вміння зупинити себе від неетичних вчинків, навіть за наявності спокуси або тиску. Поведінковий компонент виявляється також у готовності визнавати власні помилки, вчитися на них, приймати зворотний зв'язок і вдосконалювати етичну поведінку в межах професійної практики [28]. Для наочності можна подати компоненти моральної структури психолога у вигляді таблиці:

Табл. 1.2.

Компоненти моральних орієнтацій майбутнього психолога

Компонент	Зміст	Приклади прояву
Когнітивний	Моральні знання, судження, логіка етики	Аналіз дилем, знання кодексу етики
Емоційно-ціннісний	Емпатія, моральна чутливість, переживання	Відгук на страждання клієнта
Світоглядний	Особистісна позиція, моральна ідентичність	Усвідомлення себе як гуманного фахівця
Поведінковий	Вчинки, моральний вибір, самоконтроль	Дотримання конфіденційності, чесність

У процесі професійного становлення студенти-психологи засвоюють моральні орієнтації через низку педагогічних та практичних механізмів. Особливої ваги набувають тренінги етичної чутливості, семінари на тему морального вибору, супервізії під час проходження практики [12]. Освітнє середовище, побудоване на принципах довіри, взаємоповаги й моральної культури викладачів, також слугує потужним чинником формування внутрішніх моральних стандартів.

Професійна підготовка психолога потребує не лише засвоєння теоретичних знань і практичних навичок, а й формування стабільної системи моральних орієнтирів. Одним з ефективних інструментів розвитку моральної самосвідомості виступають етичні дилеми — ситуації морального вибору, у яких особистість опиняється перед необхідністю обґрунтувати власну позицію в умовах ціннісного конфлікту [25]. Такі ситуації моделюють типові морально-етичні виклики професії, забезпечуючи студентам досвід осмисленої етичної взаємодії, необхідної для майбутньої практики.

Етичні дилеми створюють унікальний навчальний простір, у якому активізуються когнітивні, емоційні й поведінкові компоненти морального судження. Вони не мають єдиного правильного рішення, що підсилює значущість моральної рефлексії та необхідність інтерпретації професійного кодексу [6]. Завдяки цьому студенти формують чутливість до етичних аспектів

психологічної діяльності, вчать оцінювати ризики, прогнозувати наслідки рішень, враховувати інтереси різних сторін.

У навчальному процесі етичні дилеми реалізуються через різноманітні дидактичні формати. Найпоширенішими є кейс-методи, що дозволяють розглянути конкретні ситуації з професійної практики, в яких конфліктують норми, цінності, інтереси клієнта, суспільства й самого фахівця. Студенти мають проаналізувати моральний конфлікт, окреслити можливі стратегії поведінки та їхні наслідки. Рольові ігри забезпечують додатковий практичний вимір — вони відтворюють реальні сценарії взаємодії психолога з клієнтом, де важливо дотримуватись етичних меж, демонструвати емпатію й зберігати професійну позицію в емоційно насиченому діалозі [33].

Також застосовується метод дискусій, під час яких учасники формулюють і захищають альтернативні етичні позиції. Це розвиває здатність до критичного аналізу моральних ситуацій, навички аргументації та етичного узгодження в колективі [19]. Ефективним засобом саморефлексії є ведення етичного щоденника, у якому студент описує власну реакцію на дилему, зіставляє внутрішні переконання з етичними стандартами професії, виявляє суперечності між особистими цінностями й професійними вимогами.

Значну увагу приділяють також аналізу моральних колізій, з якими стикається практикуючий психолог. Серед них — питання конфіденційності, меж розкриття інформації в умовах загрози життю, мультикультурної чутливості, подвійних стосунків, конфлікту інтересів [8]. Усе це сприяє розвитку етичної обізнаності, здатності до прийняття рішень у складних і неоднозначних умовах.

Формування моральних цінностей за допомогою етичних дилем базується на поступовому засвоєнні принципів чесності, відповідальності, поваги, справедливості, самоконтролю й емпатії. У процесі роботи з дилемами студенти ідентифікують цінності, що вступають у суперечність, вивчають мотивацію дій персонажів, співвідносять поведінкові сценарії з положеннями етичних кодексів. Особливої ваги набуває вміння обґрунтовувати моральний

вибір, що базується не лише на суб'єктивних уявленнях, а й на загальнолюдських і професійних нормах [28].

Розповсюдженим алгоритмом опрацювання дилеми є поетапна модель етичного аналізу: ідентифікація моральної проблеми, аналіз зацікавлених сторін, окреслення варіантів дії, прогнозування наслідків, вибір стратегії, яка найбільше відповідає етичним засадам професії. Обговорення дилем у навчальній групі дозволяє ознайомитися з різними поглядами, розширити розуміння морального контексту, сформувати культуру етичної взаємодії [17].

У практиці українських ЗВО дедалі активніше впроваджується досвід інтеграції етичних дилем у професійну підготовку. Результати досліджень свідчать, що системне залучення студентів до аналізу таких ситуацій підвищує рівень моральної самосвідомості, розвиває етичну компетентність і сприяє формуванню професійної ідентичності. Відзначається також зростання впевненості у власних етичних судженнях, посилення критичності мислення, формування стійкої ціннісної позиції.

У цьому контексті варто розглянути приклади типових етичних дилем, що використовуються у навчальних програмах. Приклади наведено у табл. 1.3.

Табл. 1.3.

Приклади моральних дилем для студентів-психологів

№	Ситуація дилеми	Моральний конфлікт
1	Психолог отримує інформацію про потенційну загрозу життю клієнта або третіх осіб.	Конфіденційність vs безпека
2	Психолог консультує особу, з якою має неформальні стосунки (родич, знайомий тощо).	Професійна нейтральність vs особиста близькість
3	Клієнт вимагає дій, які суперечать професійним стандартам (наприклад, «приховати правду»).	Лояльність до клієнта vs професійна етика
4	Виникає потреба інформувати роботодавця про стан психічного здоров'я працівника.	Приватність vs колективна відповідальність

Такі ситуації не лише навчають етичній оцінці, а й сприяють розвитку навичок міжособистісного спілкування, відповідального прийняття рішень і конструктивного управління конфліктами [4].

Успішне засвоєння студентами практики морального аналізу можливе за умови створення цілісної навчальної екосистеми. До її елементів належать інтеграція етичної тематики у зміст фахових дисциплін, наявність наставництва з боку досвідчених фахівців, формування атмосфери відкритої дискусії та надання прикладу моральної позиції з боку викладачів [16].

Застосування етичних дилем у підготовці майбутніх психологів виступає важливим чинником становлення їхньої професійної зрілості. Саме через аналіз неоднозначних ситуацій, рефлексію власної поведінки та обговорення колективного досвіду відбувається трансформація етичного знання в етичну дію — що є основою моральної компетентності та запорукою відповідального виконання професійного обов'язку [21].

У свою чергу, сформовані моральні орієнтації мають прямий вплив на ефективність професійної діяльності психолога. Вони сприяють підвищенню здатності до прийняття відповідальних рішень, профілактиці емоційного вигорання, забезпеченню безпеки взаємодії з клієнтом. Наприклад, здатність до морального самоконтролю дозволяє утриматися від нав'язування особистих поглядів, уникнути конфліктів інтересів і зберегти об'єктивність при оцінюванні ситуації [12].

Формування моральних цінностей у майбутніх психологів також включає розвиток таких ключових якостей, як гуманізм, толерантність, повага до гідності іншої людини, відсутність дискримінації, готовність працювати з уразливими групами населення. Саме ці риси забезпечують гуманність та соціальну відповідальність фахівця [33].

Узагальнюючи, моральні орієнтації та цінності не лише підвищують етичну компетентність, а й зміцнюють професійну стійкість, розвивають внутрішній моральний компас, необхідний у складних ситуаціях прийняття

рішень. Вони є невід'ємною частиною якісної психологічної освіти й основою довіри суспільства до професії психолога.

У першому розділі проаналізовано моральні переконання як ключове особистісне утворення, що включає пізнавальні, емоційні та поведінкові компоненти. Вони постають не як сукупність засвоєних норм, а як глибоко інтегрована система цінностей, що регулює поведінку й визначає моральну самосвідомість. У юнацькому віці цей процес активізується завдяки розвитку рефлексії, абстрактного мислення, емоційної чутливості та прагнення до автономії. Саме тому цей період вважається сенситивним для становлення моральної ідентичності. Значну роль у формуванні моральних переконань відіграє родина. Батьківська підтримка, стиль виховання, родинні цінності визначають базові етичні орієнтири. В освітньому середовищі формування моральності забезпечується через особистий приклад педагогів, організацію морально-етичних практик, обговорення соціально значущих тем, створення атмосфери поваги та підтримки. Вплив однолітків також виступає чинником соціалізації, що може як зміцнити, так і дестабілізувати переконання залежно від групових норм і характеру взаємодії. Особистий досвід, саморефлексія та здатність до усвідомлення морального змісту власних вчинків становлять психологічну основу внутрішньої моральної стабільності. Культурно-національний та релігійний контекст наповнює моральні переконання змістом, закріплюючи уявлення про добро, гідність, справедливість. Водночас у цифрову добу вагомим джерелом впливу є медіапростір: його вплив може бути як ресурсом ціннісного зростання, так і джерелом моральної дезорієнтації. Критичне мислення та медіаграмотність є захисними механізмами від деструктивного інформаційного тиску.

Отже, моральні переконання юнака формуються на перетині внутрішньої рефлексивності, соціальної взаємодії та культурного контексту. У подальшому розділі розглядатиметься, як ці моральні орієнтири інтегруються в процес професійного становлення майбутніх фахівців-психологів.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОРАЛЬНИХ ПЕРЕКОНАНЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

2.1. Організація і програма дослідження психологічних особливостей моральних переконань майбутніх психологів

Дослідження має на меті вивчення особливостей моральних переконань у майбутніх психологів. У рамках дослідження була експериментальна група, яка складалася з 30 студентів 1-4 курсів спеціальності 053 «Психологія» Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова. Тестування досліджуваних осіб з метою забезпечення їх комфорту та безпеки було проведено в онлайн режимі. Цей підхід дозволяє збирати дані від учасників дослідження без прямого контакту, що особливо актуально в умовах, коли фізична присутність не є можливою або захищає від потенційних ризиків. Онлайн тестування може бути проведене за допомогою спеціальних платформ для збору даних або інтернет-опитувань. Це дозволяє дослідникам зручно збирати і аналізувати дані, забезпечуючи високу швидкість та ефективність процесу. Крім того, онлайн формат дослідження може забезпечити більшу доступність для учасників, оскільки не вимагає їх фізичної присутності на спеціальних місцях проведення дослідження.

Застосування онлайн тестування дозволяє отримати дані щодо особливостей моральних настанов у майбутніх психологів та зрозуміти їх вплив факторів навчання на формування життєвої перспективи.

Дослідження проходило в три етапи:

1. Пошуково-підготовчий етап: теоретичне вивчення наукової літератури з теми життєвої перспективи та її формування у майбутніх психологів. На цьому етапі були здійснені ретельні пошуки кращих джерел інформації з даної теми, була проведена глибока аналітика зібраного матеріалу та визначено ключові теми для подальшого дослідження. Крім того, було виконано підбір методик для визначення ставлення студентів до моральних

орієнтирів в умовах війни. Обрані методики були підібрані з урахуванням можливості їхнього дистанційного проведення, задля забезпечення безпеки та комфорту досліджуваних. Обрані методики відповідають основним вимогам наукового пізнання - валідність, надійність, достовірність.

2. Дослідно-експериментальний етап: проведення констатуючого експерименту, обробка отриманих результатів та їхнє представлення у вигляді графіків, таблиць, діаграм тощо. У цьому етапі були застосовані різні методи дослідження – психологічне тестування. Також було проведено аналіз результатів констатуючого експерименту та їхнє систематизування. Результати були представлені у вигляді графіків, таблиць, діаграм тощо.

3. Контрольно-узагальнюючий етап: аналіз і узагальнення результатів дослідження, формулювання висновків. На цьому етапі було здійснено аналіз та узагальнення отриманих результатів, визначено основні тенденції та висновки.

Дослідження проведено з використанням таких методик:

- методика «Дослідження особистісних рис за функціями якостей добра і зла» Л. Попова, А. Кашина,;
- методика «Моє розуміння особистісних якостей людини» І. Булах;
- тест-опитувальник «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча.

2.2. Результати дослідження психологічних особливостей моральних переконань майбутніх психологів

Дослідження моральної самосвідомості майбутніх психологів проведено за допомогою методики «Моє розуміння особистісних якостей людини», розробленої й адаптованої І. Булах. Проведене дослідження дозволило проаналізувати здатність студентів розуміти моральні поняття як кількісно, так і якісно. Всього було систематизовано та проаналізовано відповіді студентів. Для оцінки кількості студентів, які правильно визначали моральні поняття на основі запропонованого вибору, умовно виділено на три рівні розуміння моральних якостей: високий, середній та низький. Оцінка рівнів

визначалася таким чином: якщо досліджуваний вибрав від 9 до 12 правильних відповідей, його відносили до групи з високим рівнем розуміння моральних якостей. Відповідно, якщо досліджувані, що зробили від 5 до 8 правильних відповідей, були віднесені до середнього рівня розуміння, досліджувані, що відповіли правильно від 1 до 4 разів, були віднесені до низького рівня розуміння моральних якостей.

Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості та становить основу її відносин до навколишнього світу, до інших людей, власно до себе, основу світогляду та ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції, «філософії життя». Найбільш поширеною в даний час є методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича, заснована на прямому ранжирування списку цінностей. М. Рокич розглядав цінності як різновид стійкого переконання, що певна мета чи спосіб існування кращий, ніж інший. Природа людських цінностей за Рокичем: загальна кількість цінностей, що є надбанням людини, порівняно невелика; всі люди володіють одними і тими ж цінностями, хоча й по-різному; цінності організовані у системи; витoki людських цінностей простежуються у культурі, суспільстві та її інститутах, і особистості; вплив цінностей простежується практично у всіх соціальних феноменах, які заслуговують на вивчення. М. Рокич розрізняє два класи цінностей - термінальні та інструментальні: – термінальні цінності М. Рокич визначає, як переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування (наприклад, щасливе сімейне життя, світ у всьому світі) з особистої та суспільної точок зору варте того, щоб до неї прагнути; – інструментальні цінності — як переконання в тому, що якийсь образ дій (наприклад, чесність, раціоналізм) є з особистої та суспільної точки зору кращим у будь-яких ситуаціях. По суті, відокремлення термінальних та інструментальних цінностей здійснює досить традиційне розрізнення цінностей-цілей і цінностей-засобів.

Методика М. Рокича була використана для дослідження моральних цінностей та ціннісних орієнтацій особистості підлітка. Ціннісні орієнтації

визначають напрямок діяльності та ставлення особи до світу, інших людей та себе. Вони становлять основу світогляду та мотивації життєвої активності особистості. Методика передбачала ранжування двох списків цінностей: термінальних (які стосуються кінцевої мети індивідуального існування) та інструментальних (способів дій або властивостей особистості). Кожен зі списків мав набір із 18 цінностей. Такий поділ відповідав традиційному розподілу цінностей на цілі та засоби. Для дослідження важливими були такі цінності: у першому списку – щастя інших, любов; у другому списку – відповідальність, самоконтроль, терпимість, чесність, чуйність.

2.2.1. Результати дослідження альтернативних рис особистості за функціями якостей добра і зла за методикою «ДОБРО-ЗЛО» Л. Попова, А. Кашина.

Результати вивчення в ході констатувального дослідження альтернативних рис особистості за функціями якостей добра і зла за методикою «ДОБРО-ЗЛО» Л. Попова, А. Кашина представлено в Таблиці 2.1. та наочно представлено на Рис. 1.

Таблиця 2.1.

Розподіл рівнів розвитку рис особистості за методикою «ДОБРО-ЗЛО»

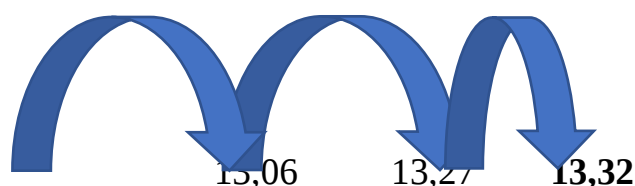
Л. Попова, А. Кашина

Рівень розвитку рис особистості за функціями добра і зла	Емпірична кількість f_e	Середнє статистичне значення f_t	$f_e - f_t$	$(f_e - f_t)^2$	$(f_e - f_t)^2 / f_t$ X^2
Високий	5	6	-1	1	0,16
Вищий за середній	9	6	3	9	1,5
Середній	12	6	6	36	6
Нижче за середній	3	6	-3	9	1,5

Низький	1	6	-5	25	4,16
Сума	30	30	0		13,32

$$p \leq 0,05 \quad \chi^2_{кр} = 13,06$$

$$p \leq 0,01 \quad \chi^2_{кр} = 13,27$$

Як показують дані розрахунку, результат сумарного коефіцієнту Пірсона у дослідженні увійшов в зону значущості, таким чином, результати статистично перевірені за допомогою критичних значень непараметричного критерію Пірсона, отримані результати дослідження виявилися достовірними.

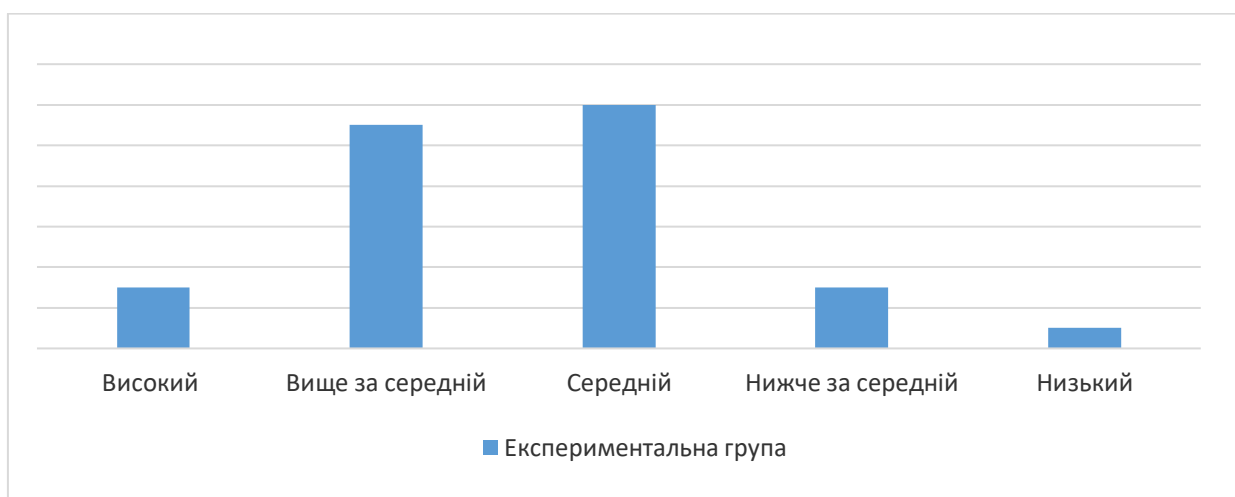

Рис. 1. - Розподіл рівнів розвитку рис особистості за функціями добра і зла за методикою «ДОБРО-ЗЛО» Л. Попова, А. Кашина

Як показують результати вимірювання (Рис. 1.) рівнів розвитку рис особистості за функціями добра і зла за методикою «Добро-Зло» у групі досліджуваних студентів спостерігаються такі тенденції. Значно переважає у

них середній рівень розвитку особистісних рис, пов'язаних з добром і злом, на другій позиції – рівень вищий за середній, далі – нижче за середній рівень і високий рівень, на останній позиції низький рівень. Це говорить про те, що у переважної більшості студентів або ще не остаточно сформовані характерологічні орієнтири на добро, або не визначені ціннісні виміри добра як екзистенціальної складової буття. Це може пояснити, що внаслідок складних життєвих обставин війни дещо викривилися і спотворилися виміри добра і зла. Також отримані результати можна пояснити припущенням про те, що під час дослідження могли виявитися ознаки наслідків підліткової кризи особистості у студентів молодших курсів, зокрема, такі, як викривлення власного образу «Я» у бік анти-ідеалу, або надмірної демонстрації негативних, несхвалюваних рис.

2.2.2. Результати дослідження моральних утворень за методикою «Моє розуміння особистісних якостей людини» апробована І. Булах.

Для виявлення найбільш поширених моральних утворень у досвіді студентів була застосована методика «Моє розуміння особистісних якостей людини», яка була апробована раніше в дослідженнях І. Булах [1]. Ця методика дозволяє визначити, наскільки майбутні психологи орієнтуються в основних моральних поняттях, таких як чесність, людяність, егоїзм, шляхетність, самолюбство, відповідальність, користолюбство, зрадництво, совість тощо, та здатність робити відповідне їх диференціювання з точки зору моральної сутності. Методика дозволяє також встановити, наскільки студент може застосовувати моральні поняття у міжособистісних взаєминах, узгоджувати різні моральні судження та відтворювати їх моральний зміст. Для кожного морального поняття надається п'ять варіантів змістовних суджень, і досліджувані повинні обрати один, який вважається найбільш правильним для цього поняття.

Результати вимірювань та перевірка їх статистичної значущості наведено в Таблиці 2.2. та наочно представлено на Рис. 2.

Таблиця 2.2.

**Розподіл рівнів розвитку моральних утворень особистості за методикою
«Моє розуміння особистісних якостей людини» апробована І. Булах**

Рівень розвитку рис особистості за функціями добра і зла	Емпірична кількість f_e	Середнє статистичне значення f_t	$f_e - f_t$	$(f_e - f_t)^2$	$(f_e - f_t)^2 / f_t$ X^2
Високий	8	10	-2	4	0,4
Середній	18	10	8	64	6,4
Низький	4	10	-6	36	3,6
Сума	30	30	0		10,4

$$p \leq 0,05 \quad x^2_{кр} = 10,06$$

$$p \leq 0,01 \quad x^2_{кр} = 10,27$$

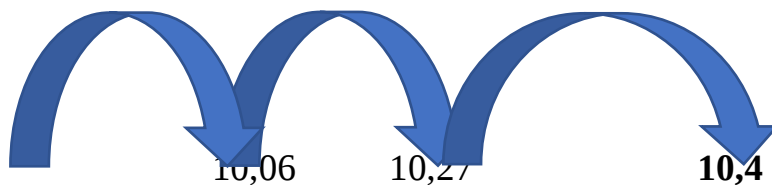

Рис. 2. Розподіл рівнів розвитку моральних утворень особистості

Як показують дані розрахунку, результат сумарного коефіцієнту Пірсона у дослідженні увійшов в зону значущості, таким чином, результати

статистично перевірені за допомогою критичних значень непараметричного критерію Пірсона, отримані результати дослідження виявилися достовірними.

Результати дослідження показали, що у студентів переважає середній рівень розуміння моральних якостей особистості, треба вказати, що такий рівень характеризується нерівномірним засвоєнням моральних понять, коли деякі якості більш зрозумілі для молодих людей, ніж інші. На цьому рівні здатність до узагальнень менше виражена, тому моральні якості частіше ілюструються студентами за допомогою опису конкретних ситуацій або характеристик.

На другій позиції виявився високий рівень, він вказує, що такі молоді люди володіють глибоким розумінням моральних понять, надають їм узагальнені характеристики, вони правильно оцінюють вплив цих якостей на моральну поведінку, здатні прогнозувати їх наслідки для оточення, пов'язують з майбутньою професійною діяльністю.

Низький рівень виявився найменш вираженим у майбутніх психологів, він вказує, що деякі молоді люди мають труднощі у розумінні моральних якостей, виявляють нечітку орієнтацію в них та обмежену здатність використовувати їх для оцінки особистості або дій своїх однолітків та дорослих.

Кількісний аналіз відповідей студентів стосовно оцінки кожної моральної якості на основі запропонованого вибору дозволив визначити своєрідну ієрархію їх розуміння моральних якостей. Результати цього аналізу представлено у Таблиці 2.3. Також це дозволило з'ясувати, які моральні якості розуміються краще, а які менше зрозумілі, а також встановити їх співвідношення у моральній самосвідомості майбутніх психологів.

Таблиця 2.3.

Показники розуміння моральних якостей підлітками

№	Назва моральних якостей	Позиція за ранжуванням
1	Совість	4
2	Співчуття	3
3	Людяність	1
4	Заздрість	6
5	Зрадництво	2
6	Самолюбство	11
7	Користлюбство	7
8	Чесність	5
9	Егоїзм	10
10	Благородність	12
11	Зарозумілість	8
12	Відповідальність	9

Аналіз отриманих результатів показників розуміння моральних якостей майбутніх психологів демонструє наступні тенденції. На основі кількості правильних відповідей щодо кожного морального поняття було визначено рівні розуміння моральних якостей у досліджуваних осіб. Отже, моральні якості, що виявилися найбільш зрозумілими для молодих людей та зафіксували високий рівень розуміння:

- «людяність» (70 %),
- «зрадництво» (62 %),
- «співчуття» (53 %)
- «заздрість» (47 %).

Отримані дані показують, що студенти у своєму віці активно звертають увагу на наступні якості особистості: співпереживання, співчуття, взаєморозуміння, визнання індивідуальності, саме тому молоді люди доволі

гостро реагують на ці якості в процесі спілкування. Також якості «зрадництво» та «заздрість» можна пояснити тим, що їхні прояви в молодіжному середовищі часто засуджуються і навіть караються з певним максималізмом, який є характерним для цього віку.

Моральні якості, які виявилися на середньому рівні розуміння у майбутніх психологів:

- «чесність» (48 %),
- «заздрість» (46 %),
- «користолюбство» (45 %)
- «зарозумілість» (42 %).

Саме ці поняття доволі часто використовуються студентами в оцінці особистості та поведінки людини, але для молодих людей вони часто можуть сприйматися дещо абстрактно, а їх зміст може не чітко фіксуватись у свідомості. В результаті чого студенти можуть не акцентувати увагу на цих особистісних якостях, не аналізувати приховані мотиви поведінки інших людей.

Моральні якості, які зафіксовані на низькому рівні розуміння у майбутніх психологів:

- «відповідальність» (38 %);
- «егоїзм» (35%);
- «самолюбство» (26%);
- «благородність» (17 %).

У свідомості студентів зміст цих якостей не виявився чітким, тому що вони часто не розуміють їх значущість в оцінюванні інших людей та власної поведінки. Оскільки ці якості передбачають наявність високого рівня взаємодії та зрілості мислення, тому вони можуть не в повній мірі осмислюються молодими людьми. Аналізуючи отримані результати, слід підкреслити, що певна нерівномірність у розумінні моральних якостей у студентів можна пояснити тим, що в їхньому мікросоціальному середовищі

деякі поняття й особистісні характеристики моральних якостей використовуються доволі активно, тоді як інші – вживаються значно менше. Очевидно, що поняття, що активно вживаються в повсякденному спілкуванні краще сприймаються та розуміються молодими людьми, ніж ті, що вживаються не активно. Таким чином, проведене дослідження дозволило ідентифікувати певний критерій моральної самосвідомості – це усвідомлення моральних понять.

2.2.3. Результати дослідження ціннісних орієнтацій за тестом-опитувальником «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча.

Результати вимірювань наведено в Таблиці 2.4. і Таблиці 5.

Таблиця 2.4.

Результати дослідження термінальних цінностей

№	Назва цінності	Ранг
1	Здоров'я	1
2	Наявність хороших і вірних друзів	4
3	Активне діяльне життя	10
4	Любов	3
5	Щасливе сімейне життя	2
6	Життєва мудрість	15
7	Розвиток	13
8	Цікава робота	6
9	Матеріально забезпечене життя	5
10	Свобода	12
11	Пізнання	8
12	Впевненість в собі	7
13	Продуктивне життя	9
14	Визнання широким загалом	14
15	Розваги	11

16	Краса природи і мистецтва	16
17	Творчість	18
18	Щастя інших	17

Таблиця 2.5.

Результати дослідження інструментальних цінностей

№	Назва цінності	Ранг
1	Вихованість	17
2	Життєрадісність	3
3	Незалежність	4
4	Охайність	2
5	Старанність	5
6	Освіченість	6
7	Відповідальність	1
8	Сміливість у відстоюванні власної думки	10
9	Раціоналізм	7
10	Самоконтроль	8
11	Чуйність	11
12	Тверда воля	9
13	Чесність	12
14	Широта поглядів	15
15	Непримиренність	16
16	Ефективність в справах	13
17	Терпимість	18
18	Високі запити	14

Як видно з таблиці 54 для досліджуваних осіб найбільш значущими виявилися такі цінності як: «здоров'я», «дружба», «активне діяльне життя», «сім'я» і «любов». Саме їм вони приділяють особливу увагу як аспектам свого

життя. Однак, мистецтво і творчість, хоча й мають певну значущість, виявилися менш значимими серед досліджуваних молодих людей. Також, пізнання не увійшло до групи цінностей, які є значущими для досліджуваних осіб. Це можна пояснити тим, що для молодих людей знання як таке не є головною цінністю, вони сприймають його більшою мірою як засіб досягнення певних життєвих цілей або соціального статусу.

З таблиці 5 видно, що переваги цінностей, які молоді люди відзначають як значущі можна виділити дві групи. Перша група цінностей включає ті, які відображають дії, що сприяють досягненням, наприклад, суспільному визнанню, високому соціальному статусу, такі як вихованість, освіченість та старанність. Інша група цінностей відноситься більше до комунікативної сфери особистості й включає такі цінності, наприклад як життєрадісність, незалежність, акуратність. Цінність «щастя інших» не знайшла відображення у ціннісних орієнтаціях досліджуваних молодих людей, що може свідчити про те, що вони хоча й розуміють її значення, але не завжди приділяють увагу цій цінності, або не сприймають її важливу цінність саме для себе. Цінності «терпимість» і «чуйність» хоча й відносяться до певної категорії цінності іншої людини, але знаходяться в певній суперечності за позиціями у перевагах досліджуваних. З цього можна зробити припущення, що розуміння цінності іншої людини у студентів ще не досягло повного осягнення. Також цінності «раціоналізм» і «широта поглядів» не виступили для студентів важливими цінностями, що вказує також на незавершений процес формування цінностей «науки» і «знання».

Аналіз вибору майбутніми психологами значущих цінностей визначив, що домінуючими у системі цінностей студентів виступили цінності виживання, самоствердження, особистісного зростання, цінності традицій, творчості. Проаналізувавши результати аналізу ціннісних орієнтацій молодих людей можна виокремити ціннісні орієнтації різного рівня: високого, середнього, низького рівня значущості для досліджуваних осіб. Серед ціннісних орієнтацій високого рівня значущості у студентів визначені:

- «Інтимне спілкування» передбачає, що молоді люди надають велике значення близьким, довірливим стосункам з іншими людьми, це відноситься до дружби, романтичних відносин або сімейних зв'язків.
- «Сімейно-побутові» свідчать, що сімейні цінності та побутові аспекти життя займають вагоме місце для досліджуваних осіб, цілком ймовірно, що вони високо цінують сімейні взаємини і зобов'язання.
- «Наявність мети і сенсу життя» вказує на те, що майбутні психологи, які виділили цю орієнтацію важливу, акцентують свою увагу на знаходженні своєї мети в житті, розумінні свого призначення, причини своїх життєвих виборів.
- «Взаємини з дорослими» вказує, що молоді люди приділяють значну увагу своїм стосункам з батьками, викладачами, іншими значущими дорослими і шукають їхньої підтримки і розуміння.
- «Визнання з боку оточення» вказує, що молоді люди чутливі до думок і оцінок оточуючих людей стосовно досягнень, поведінки, для них є важливим отримати підтримку та визнання від них.

Отже, підсумовуючи можна відзначити, що ціннісні орієнтації відіграють важливу роль у формуванні особистості молодих людей, можуть впливати на взаємини з навколишнім світом і з собою.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження визначені наступні результати: моральні переконання майбутніх психологів постають не як сукупність засвоєних норм, а як глибоко інтегрована система цінностей, що регулює поведінку й визначає моральну самосвідомість. У юнацькому віці цей процес активізується завдяки розвитку рефлексії, абстрактного мислення, емоційної чутливості та прагнення до автономії. Саме тому цей період вважається сенситивним для становлення моральної ідентичності. Значну роль у формуванні моральних переконань відіграє родина. Батьківська підтримка, стиль виховання, родинні цінності визначають базові етичні орієнтири. В освітньому середовищі формування моральності забезпечується через особистий приклад педагогів, організацію морально-етичних практик, обговорення соціально значущих тем, створення атмосфери поваги та підтримки. Вплив однолітків також виступає чинником соціалізації, що може як зміцнити, так і дестабілізувати переконання залежно від групових норм і характеру взаємодії.

Особистий досвід, саморефлексія та здатність до усвідомлення морального змісту власних вчинків становлять психологічну основу внутрішньої моральної стабільності. Культурно-національний та релігійний контекст наповнює моральні переконання змістом, закріплюючи уявлення про добро, гідність, справедливість. Водночас у цифрову добу вагомим джерелом впливу є медіапростір: його вплив може бути як ресурсом ціннісного зростання, так і джерелом моральної дезорієнтації. Критичне мислення та медіаграмотність є захисними механізмами від деструктивного інформаційного тиску. Отже, моральні переконання юнака формуються на перетині внутрішньої рефлексивності, соціальної взаємодії та культурного контексту.

Аналіз вибору майбутніми психологами значущих цінностей визначив, що домінуючими у системі цінностей студентів виступили цінності виживання, самоствердження, особистісного зростання, цінності традицій,

творчості. Проаналізувавши результати аналізу ціннісних орієнтацій молодих людей можна виокремити ціннісні орієнтації різного рівня: високого, середнього, низького рівня значущості для досліджуваних осіб. Серед ціннісних орієнтацій високого рівня значущості у студентів визначені:

- «Інтимне спілкування» передбачає, що молоді люди надають велике значення близьким, довірливим стосункам з іншими людьми, це відноситься до дружби, романтичних відносин або сімейних зв'язків.
- «Сімейно-побутові» свідчать, що сімейні цінності та побутові аспекти життя займають вагомe місце для досліджуваних осіб, цілком ймовірно, що вони високо цінують сімейні взаємини і зобов'язання.
- «Наявність мети і сенсу життя» вказує на те, що майбутні психологи, які виділили цю орієнтацію важливу, акцентують свою увагу на знаходженні своєї мети в житті, розумінні свого призначення, причини своїх життєвих виборів.
- «Взаємини з дорослими» вказує, що молоді люди приділяють значну увагу своїм стосункам з батьками, викладачами, іншими значущими дорослими і шукають їхньої підтримки і розуміння.
- «Визнання з боку оточення» вказує, що молоді люди чутливі до думок і оцінок оточуючих людей стосовно досягнень, поведінки, для них є важливим отримати підтримку та визнання від них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
2. Бех І. Д. *Особистісно орієнтоване виховання: теоретико-технологічні засади*. Київ : Либідь, 2003.
3. Бех І. Д. Цінності як ядро особистості. У: Сухомлинська О. В. (ред.) *Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб.* Київ, 1997. С. 8–11.
4. Богуш А. М. Дефініції «духовність» і «моральність» в аспекті національного виховання в Україні. У: *Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах : зб. наук. пр.* Кн. 1. Київ, 2000. С. 18–23.
5. Вишневський О. *Теоретичні основи сучасної української педагогіки*. 3-тє вид., доопрац. і доп. Київ : Знання, 2008. 566 с.
6. Голуб Г. В. Педагогічні умови формування моральної самосвідомості старшокласників у позаурочній діяльності. *Педагогіка і психологія*. 2019. № 1. С. 105–110.
7. Гончаренко С. У. *Педагогічні основи виховання моральної свідомості школярів*. Київ : Радянська школа, 1989.
8. Грищенко В. О. *Психологія морального вибору : навч. посіб.* Київ : КНТ, 2016.
9. Гуменюк О. В. Моральна самосвідомість учнівської молоді: діагностика та шляхи розвитку. *Молодь і ринок*. 2019. № 4(171). С. 104–109.
10. Долинська Л. П. Психологічні особливості морального розвитку старшокласників. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2014. № 6(285). С. 114–121.
11. Ільченко В. О. Психологічні механізми морального вибору особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2021. № 51. С. 248–259.
12. Каплуновська І. П. Особливості формування моральної позиції у студентської молоді в умовах освітнього середовища. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2020. № 2. С. 23–30.

13. Кузьменко В. В. Психологічні умови становлення моральної свідомості в юнацькому віці. *Психологічні перспективи*. 2015. Вип. 25. С. 74–79.
14. Кузьмінський А. І., Тихонович І. С. *Теорія виховання*. Київ : Центр учбової літератури, 2011.
15. Ладиченко В. П. *Психолого-педагогічні основи морального виховання у вищій школі*. Умань : ПП Жовтий, 2010.
16. Мальцева О. П. Роль етичного виховання у формуванні моральних цінностей учнівської молоді. *Актуальні проблеми гуманітарних наук*. 2016. Вип. 14. С. 220–225.
17. Маркова О. М. Виховання моральної свідомості в системі загальної середньої освіти України. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. 2016. Вип. 52. С. 68–72.
18. Молодиченко В. В. *Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти (філософський аналіз)*. Київ : Знання України, 2010. 384 с.
19. Павелків Р. Рефлексія як психологічний механізм моральної саморегуляції поведінки особистості. *Психологія: реальність і перспективи*. 2019. № 11. С. 5–10. URL: https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi12.1 (дата звернення: 14.06.2025).
20. Панасюк І. В. Моральна вихованість студентів як показник рівня розвитку професійної етики майбутнього фахівця. *Гуманітарний вісник*. 2014. № 27. С. 112–116.
21. Пустовойт Г. М. Формування моральної компетентності майбутніх фахівців у галузі освіти. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2018. № 12(75). С. 52–56.
22. Савчин М. В. Психологічні умови формування моральної ідентичності в юнацькому віці. *Психологія і суспільство*. 2015. № 1. С. 42–49.

23. Самосвідомість як складник мовної компетенції особистості / М. І. Бобак та ін. *Медична освіта*. 2013. № 1. URL: <https://doi.org/10.11603/me.v0i1.799> (дата звернення: 14.06.2025).
24. Синиця І. Є. *Моральна свідомість і поведінка: психологічні механізми*. Київ : Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2011.
25. Скуратівський В. М. *Етика і мораль: соціокультурні виміри*. Київ : Либідь, 2004.
26. Степанов О. М., Фіцула М. М. *Основи психології і педагогіки*. 2-ге вид., виправ. і доп. Київ : Академвидав, 2006. 520 с.
27. Сухомлинський В. О. Про стан теорії і практики виховання в освітньому просторі України. *Збірник наукових праць Полтавського педагогічного ін-ту ім. В. Г. Короленка. Серія: Педагогічні науки*. 1999. Вип. 1(5). С. 4–13.
28. Ткаченко О. М. Самосвідомість та моральні орієнтири старших підлітків. *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія: Психологічні науки*. 2017. Вип. 3. С. 57–61.
29. Товканець Г. Моральні цінності як відображення культури пізнання і досвіду особистості: педагогічний аспект. *Молодь і ринок*. 2024. № 1/221. С. 24–28. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.298577> (дата звернення: 14.06.2025).
30. Шолох О. Формування морально-духовних цінностей майбутніх психологів у процесі фахової підготовки. *Вісник післядипломної освіти: збірник наукових праць. Серія «Педагогічні науки»*. 2018. Т. 6, № 35. С. 217–230.
31. Ямпольська С. А. Формування моральної культури особистості у процесі професійної підготовки студентів. *Вісник Житомирського державного університету*. 2017. Вип. 2(87). С. 83–87.
32. Яремчук С. В. Проблема духовності в процесі професійної підготовки майбутніх педагогів. У: Максименко С. Д. (ред.) *Збірник наукових*

праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України. 2012. Т. XIV, ч. 1. С. 397–404.

33. Ярмусь С. Досвід віри українця. У: Колодний А. (упоряд.) *Вибрані твори*. Київ : Світ знань, 2002. 512 с.

34. Kernohan A. Moral beliefs and moral motivation. *The journal of value inquiry*. 2010. Vol. 44, no. 4. P. 447–459. URL: <https://doi.org/10.1007/s10790-010-9250-0> (date of access: 14.06.2025).

35. Moral beliefs and emotions / K. Hamann et al. *The psychology of collective climate action*. London, 2025. P. 53–93. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003558439-4> (date of access: 14.06.2025).

36. Moral values in moral psychology. / A. R. Cazzell et al. *Journal of theoretical and philosophical psychology*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1037/teo0000172> (date of access: 14.06.2025).

37. Sapozhnykov S. Spiritual and moral development of student youth in today's realities. *Bulletin of alfred nobel university series "pedagogy and psychology"*. 2023. Vol. 2, no. 26. P. 149–159. URL: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2023-2-26-15> (date of access: 14.06.2025).